

RÁCZ LAJOS

HATALMI SZIMBOLIKÁNK NOMÁD GYÖKEREIRŐL

Már a legkorábbi primitív népeknél is kialakultak a közösségi vezető vagy később király kiválasztásával, annak beiktatásával és uralkodásának bevégzésével kapcsolatos – néha bizony nem is formális – szabályok, amelyeknek megtartása adott esetben olyan fontos lehetett, hogy – az akkori hiedelmek szerint – a közösség megmaradása ettől függött.¹ Mindmáig a legalaposabb részletességgel és színes előadással tájékoztat erről bennünket a néprajztudomány elismert nagy alakja J.G. Frazer.²

Sajnos a hazai, illetőleg a magyarsággal kapcsolatos kutatások közel sem tudnak ilyen jelentős összegezést felmutatni a mondott témakörben, bár a magyarságnak a pogány időkre, pontosabban a kereszténység felvételét és az államalapítást megelőző időkre vonatkozó hatalmi szimbolikájáról töredékes tudósítások és nyomok maradtak fenn.³ Ezek feltérképezése és rendszerbe foglalása már csak azért is időszerű lenne, mert a magyar nép életére vonatkozóan a kutatások eléggé kiterjedtek. Az összehasonlító néprajz fejlődése révén napjainkban olyan területekről is számos adattal bírunk, mint például őseink hiedelemvilága. Ugyanakkor a vezetői hatalom vagy főhatalom megszerzésével, átadásával és gyakorlásával kapcsolatos jogszokásokat szinte teljesen elfedik a kereszténnyé váló magyar állam királyi hatalmával kialakuló szabályok, s a pogány múlt e területen csak néha és ma már szinte megmagyarázhatatlan töredékeiben kísért.

Annyit talán azért megállapíthatunk a történeti kutatások jelenlegi eredményei szerint, hogy a nomadizáló, honfoglalás előtti magyarság az államszervezettel kapcsolatos első ismereteit türk majd kazár kötelékben szerezte meg,⁴ ebből következtethető, hogy őseinknek a főhatalom megszerzésével és gyakorlásával összefüggő jogszokásait bizonyára meghatározóan befolyásolták a türk és kazár birodalmaknak a főkagán méltóságával kapcsolatos szabályai. Ám mégis nagyon nehéz eldönteni, hogy azon homályos múltból felbukkanó utalás, amely elmondja Álmos, illetve Árpád *pajzsra emelését*, az a türk-kazár vonalon hozzánk került vagy őseinknek az ural-altáji népek köréből magával hozott jogszokása volt-e?⁵

Már egyértelműbben a türk-kazár szokás- és hiedelemvilágra utal az az adat, hogy a honfoglalóknak a Kárpát-medencébe való bejövetele után, Álmost az erdélyi hegyekben megölték.⁶ *A közösségi vezetők felelőssége a közösségért*, illetve a konzekvencia ilyen drasztikus érvényesítése nem egyedülálló, hiszen ez már az ótestamentumból ismert. Hasonló „uralkodói felelősségi alakzatot” többet is közöl, főként afrikai népek köréből az említett Frazer-féle összegzés. Azt kínai krónikákból is tudjuk, hogy a türk kagánok megválasztása kapcsán szokás volt a leendő uralkodó nyakát selyemzsinórral fojtogatni, megtudandó meddig kíván uralkodni. Majd az így megtudott esztendőket feltételezve, ha még életben volt az uralkodó, éppen az általa mondott idő „szentsége” miatt be kellett fejeznie életét, ugyanis helyettese vagy a nép megölte.⁷

Viszont a szakrális „királyöléssel párhuzamosan számolnak be az arab utazók arról a kazár szokásról is, hogy a királyölés ellenére milyen nagy az uralkodó és helyettese iránti

tisztelet. Királyuk iránt viseltető engedelmességük odáig terjed, hogy ha valamelyikükre a király (itt a kagán helyettese) kimondta a halálos ítéletet, s az illető az ország nagyjai közül való, s a király nem akarja, hogy kivégeztetése nyilvánosan történjék, azt *mondja neki, hogy ölje meg magát s az (elítelt) lakására megy s megöli magát.*⁸

Érdekes módon az ázsiai lovas nomád népek körében másutt is fellelhető ez a szokás. Közlelebről a velünk szorosabb kapcsolatba kerülő török birodalomról és annak felső vezetéséről tudják már európai források alapján, hogy nemcsak a szultánt állították félre hasonló módon, ha elégedetlenek voltak a kormányzásával, de a vezető tisztségviselőkkel kapcsolatban is sűrűn gyakorolta a selyemzsinór küldését a szultáni kormányzat. Az 1500–1600-as évek Európája ekkorra réges-rég elfeledte a saját ősei körében is néhány száz esztendővel azelőtt még élő szokást, s már csak borzalommal csodálkozik rá egy-egy fővezér vagy pasa „megselyemzsinóroztatására”, amint például Cserei Mihály *Históriájában* is olvashatjuk az 1683-as Bécs alatti vereségért kivégzett fővezér haláláról: „A fővezér elsősorban magát oltalmazza vala, de látván a császár levelét, melyben azt parancsolá, hogy a fejét küldje a császárnak: mind a levelet, mind a selyemzsinórt kivel megfojtják, mind a bársony erszényt, melyben a fejet tevék, *nagy alázatosan elvevé*, és kevés időt kérvén magának rövidesen imádkozék; azután nagy resolútióval a *zsinórt maga veté nyakában...*”⁹

Szintén a főhatalommal és hatalomgyakorlással kapcsolatos szimbolika körébe tartozik az a magyar krónikás adat többszöri ismételtetése, hogy őseink a *törzsszövetséget*, amit Etelközben hoztak létre az ún. *vérszerződéssel* pecsételték meg. Néprajzi kutatásokból ismert, hogy ez az aktus a *nomád testvérré fogadás* eléggé ismert formájának egyik alkalmazása volt. De további kutatások a szövetség vagy *szereződéskötés* más, őseink által ismert és alkalmazott formáit is felszínre hozták. Egyik ilyen forma a *kutyára tett eskü* volt. Részletesebben már szintén keresztény forrásokból tudjuk, hogy az 1100–1200-as években az európai keresztény országokba becsapó kun törzsek szintén használták ezt a formát. Így Ioan Ferenc¹⁰ is beszámol korabeli francia krónikák alapján az 1200-as évek elején a bizánci latin császárságban hatalomra jutó francia lovagok és a kun törzsek vezetői közötti ilyen „pogány módon” végbement szerződésről. Nem sokkal később a magyar királyi udvarból tudunk hasonló eseményről, amikor a tatárjárás után védelemre szoruló magyar állam vezetői úgy döntenek, hogy a trónörökös ifjabb király, a későbbi V.István egy kun törzsfő leányát vegye feleségül. Krónikásaink szerint a fiatal pár esküvőjén megjelent tíz kun törzsfő is, akik a lakodalom közepén egy kutyát kettévágtak, s arra esküt tettek, hogy a királlyal, IV.Bélával kötött szövetséget megtartják.¹¹ Egyik mai író a leírások alapján megpróbálta rekonstruálni az eseményt. Szerinte ez az esküforma nagy megdöbbenést keltett a királyi udvarban, különösen a büszke bizánci császárléány Laszkárisz Mária, IV. Béla feleségében. Szerinte talán már itt elkezdődött a családon belül a fegyveres harci fajuló ellentét az öreg király, IV.Béla és családja, valamint a fiú V.István, a „kun nő” férje, között.¹² Ez a fogadtatás is jó példa arra, hogy két-három évszázad már elég nagy idő ahhoz, hogy korábbi szokások teljesen feledésbe merüljenek. Mert hiszen azt krónikás adatokból tudjuk, hogy a Kárpát-medencében megtelepülő magyarság kalandozásai során a velük szemben felhozott vádak között szerepel: a szövetséget kutyára és farkasra tett esküvel pecsételték meg.¹³ Néprajzi kutatásunk mai állása szerint általánosan ismert és gyakorolt volt a magyarság körében is az állatokra, illetve azok kifolyó vérére tett eskü. Erre már a múlt századi néprajzi munkák felhív-

ták a figyelmet. Sőt már a jelzett írások kitértek a mondott kun és más – érdekes módon bolgár és mongol – párhuzamokra.¹⁴ Napjaink néprajzi és jogszokásukatatói nemigen foglalkoznak e kérdéssel. A legutóbb a jogszokásokról megjelent kitűnő monográfia is csak a mindennapi népszokások körét elemzi, s a hatalomra vonatkozó szokászsimbolika-rendszert mellőzi.¹⁵ A néprajztudományunk eddigi eredményeit összegző Magyar Néprajzi Lexikon sem megy tovább egy-egy címszavas utaláson. Ezért úgy tűnik, hogy a témában való továbblépés a történettudomány feladata marad.

A főhatalom megszerzése és a szövetségkötés szimbolikája mellett egy harmadik témakör is kibontható a töredékes forrásokból. Ezt talán úgy nevezhetnénk, hogy az *uralom és az alávetés elismerésével kapcsolatos jogszokások köre*. A halvány nyomokból úgy tűnik, hogy e körben nyilván a nomád életmód dominanciájából következően, *fontos szerep jut az állatoknak*. Legkorábbi e csoportban is említhető adat őseink földvásárlása Zalán vezértől, amely ügyletnél a marok fű, a kupa vagy kürt Tisza-víz mellett megjelenik a felszerszámozott ló is. Ezen nomád adásvételi szerződés elemeiből talán a ló lehetett a fontosabb,¹⁶ mint azt a későbbi erdélyi proverbium is megőrizte számunkra, amikor az egymással civakodó Ferdinánd-párti két erdélyi vajdát csúfolta, mondván: „őseink ugyan egy fehér lovon szereztek az országot, bezzeg ezek ketten egy feketén veszítették el”.¹⁷ Hasonló szimbolikára már sokkal korábban bukkanunk az arab geográfusok híradásait olvasgatva. Ők ugyanis az i.sz. hatszáz éves történetei, illetve a volgai bolgárok leírása során elmondják, hogyan történt a volgai bolgárok urakodójának mohamedén hitre térése. A mohamedán hittérítőket küldő kalifa több ajándékkal is kedveskedett a megtérni kívánó bolgár uralkodónak. A leírás szerint így többek között *lovat adtak át díszes nyereggel a kalifa követei*.¹⁸

A ló vagy más állat küldése a későbbi középkori századok során is egyértelműen az *alávetettséget szimbolizálja*. Legalábbis így tűnik fel ez az erdélyi fejedelmi hatalom portai függésével kapcsolatosan, amiben szerepet játszhatott az is, hogy a szomszédságba kerülő török hatalom, mint említettük, a magyar szokásrendszerénél intenzívebben őrzi a nomád jogszokáselemeket. E függőségi viszonyt vizsgálva elének tárul a *nomád kettős hatalmi szimbolika*. Az *alávetettség elismertetéseként* az alávető fél állatot küld – magyar viszonylatban mindig lovat – az alattvalónak, aki az állat elfogadásával fejezi ki alávetettsége elismerését; ugyanakkor az *alávetett évente rendszeres adóval*, eleinte állat küldésével *fejezi ki az uralkodó iránti függését*. Ilyen lóadó a szepteppei népek körében felettebb régi hatalomgyakorlási forma. Ibn Roszteh szerint a volgai bolgárok „királyuknak lovakat és mást is adnak adó fejében. Amikor egyvalaki közülük megházasodik, a király tőle egy lovat kap.”¹⁹ A jelzett kettősség világosan felbukkan az erdélyi–török viszonylatban. Adatok sora tanúsítja, hogy az erdélyi fejedelmek portai megerősítésekor az athnámé, zászló, fegyverek és díszruhák mellett az egyik legfontosabb *megerősítő jel volt a szultán által az új fejedelemnek küldött drága paripa*. Hogy maguk a fejedelmek is súlyt helyeztek erre a különös szultáni ajándékokra, mutatja II.Rákóczi György esete, akinek még apja életében fejedelemmé választásakor a szultán a megerősítő jelvényeknek csak egy részét küldte meg, így a lovat nem,²⁰ pedig a fejedelem portai követi azt nagyon hiányolták. De a török válasz szerint csak akkor kaphatja meg az új fejedelem, amikor apja halála után ténylegesen át is veszi Erdély kormányzását.

A szultán által küldött ajándékon kívül figyelemre méltóak azok az erdélyi adatok is, amelyek azt mutatják, hogy az erdélyi fejedelmek a török portai adó mellett bizonyos

számú fehér sólymot is küldtek évente rendszeresen a szultáni udvarba.²¹ Mivel ezt mindig az évi aranyban fizetett adóval együtt kellett beadni a portára, könnyű ebben a korábbi nomád adóztatási szisztéma csökevényes továbbélését látni. Hogy a szultán fehér sólymot kért az erdélyi fejedelemtől, annak régen, a nomád világban szimbolikus jelentősége volt, ahogy arra Róheim Géza is felhívta a figyelmet.²² Gyökerei a kazár szakrális uralkodó hatalmi szimbolikájában is megjelennek. Igen érdekes, hogy ez az elem a kialakuló magyar uralkodócsaládhoz kötődően szintén felbukkan. Az Árpád-ház ősanját Emesét is álmában látogatta meg az isteni madár, a turul, megtermékenyülése előtt, ami egyértelműen kazár kapcsolatokra mutat. Az Európába kerülő törökségnél a sasnak vagy sólyomnak az uralkodóhoz való kapcsolása adatokkal is bizonyítható. Krónikás forrás szerint Zsigmond 1396-os, Nikápolynál elszenvedett vereségekor a török fogságba jutott nyugat-európai lovagok kiváltása kapcsán szintén szerephez jut a sólyom. A győztes török uralkodó ugyanis eleinte nem hajlandó tárgyalni a foglyok, köztük a burgundi trónörökös kiváltásáról, de amikor a burgundi herceg tizenkét fehér sólymát elküldi a szultánnak ajándékba, rögtön nagyvonalú alkut köt a foglyok kiváltásáról, jó részüket a váltságdíjról adott írásbeli kötelezvény fejében elbocsátja.²³

Bármennyire is előfordul a sas vagy sólyom a magyar uralkodócsaláddal kapcsolatos szimbolikában, mégis a főhatalomhoz köthető alávetéssel illetve évi adózással kapcsolatosan inkább ló és szarvasmarha figyelhető meg. Az eltérő állatszimbolika ellenére a töredékes adatainkból kihámozható, hogy néha ugyan szinte már felismerhetetlen szokás formájában, de állatküldés vagy -adás a magyar hatalmi rendszerben is fentmarad egészen a török idők kezdetéig. Ez a töredékében még élő magyar pogány–nomád szokásvilág teszi lehetővé, hogy ne csak odafigyeljünk, de értsük is a nálunkénál még előbb nomád szokásrendszert őrző török hatalomnak a főhatalommal kapcsolatos, az akkori Európában keletiesnek vagy netán egzotikusnak tűnő, szimbolikus igényeit.

A magyar adatokból kibonthatóan nálunk szintén kettős rendszer létezett valamikor. Az új alávetett népek esetében a magyar uralkodó küldött „fehér lovat”, míg évi adó fejében a magyar uralkodó is elvárta a rendszeres állatküldést, ami ló és ökör egyaránt lehetett. Ám míg a fehér ló küldéséről csak Zalán bolgár vezér meghódoltatása kapcsán hallunk, s későbbi magyar hódításoknál már nem, addig meglepve tapasztaljuk, hogy kialakul egy speciális adónem, amit csak a főhatalom elnyerésekor, illetve az uralkodó házasságakor vagy első fiú utódának születésekor kell adni. Ugyan ilyen részleteiben szabályozottan csak a *székelyek* úgynevezett *ökörsütése* címén ismerjük ezt az adónemet, de feltételezhető, hogy azt eredetileg a honfoglalás idején és az államalapítás után még egy ideig az egész harcos magyar réteg fizette. Legalábbis ezt sejteti az a tény, hogy a magyar királykoronázásokon rendszeresen találkozunk *koronázási ajándékkal*, ami túlságosan leegyszerűsödik, hiszen az uralkodónak koronázásakor, de feleségének is koronázási ajándékként pénzt adtak, amit már a kései középkorban is az adózó jobbágyságon vettek meg. Viszont Báthori Zsigmond Erdélyben való második visszajövelekor, a fejedelmet az erdélyi nemesség maga halmozta el ajándékokkal, s ugyanakkor elhatározták, hogy adót ajánlanak fel a fejedelemnek, amit minden nemes saját maga fizet, s azt nem a jobbágyságon veszi meg.²⁴

Az, hogy a hatalom elnyerésekor az alárendeltek egyszeri állatküldéssel ismerik el az új hatalom konstituálását, azt a főhatalomnál egy szinttel lejjebb levő igazgatási posztkon eléggé ismert volt az Árpádok Magyarországon. Ez a szolgáltatás idővel pénzszolgál-

tatássá alakul át, de eredetét őrzi azzal is, hogy még mindig az állatállomány után szabják ki. Ezt a fajta adónemet elsősorban ún. *ispánújtáskor* – *in renovatione sui comitis* – kellett fizetni az alávetett népességnek. Így az Árpáson lakó, eredetileg határőrző feladatot ellátó, besenyő népesség szabadságainak 1222-es Gyula nádor-féle megerősítése szerint ispánjuk kinevezésekor lovaik után kellett pénzt adniuk az új ispánnak. Szabadosok köréből hasonló szolgáltatást rögzít a pannonhalmi apátságban cserébe adott, korábban szabad lakossággal bíró, Somogy megyei Bogát kiváltságlevelé. Itt még együtt fordul elő az állat- és pénzadás. Az okmány szerint: „*apátújtáskor fél márkát érő tulkot, ispánújtáskor...egy fertót*” adnak.²⁵

Itt említjük meg, hogy feltételezésünk szerint ehhez a körhöz tartoznak a főhatalom egyszeri elismerésével kapcsolatos állatküldésre vonatkozó erdélyi adatok. Ugyanis Geszti Ferenc és Bocskai István végrendeleteikben első helyen a lovakról intézkedik.²⁶ A Geszti-féle végrendelet 1595-ből való. Tehát ekkor az újkor küszöbén még egy sajátos, lassan már évezredes torzult szokás őrzi a főhatalom birtokosának végső elismerését, azzal, hogy „az Jokbol” küld számára egy lovat a végrendelező.

Az eddig felsorolt hiányos adatokból egyedül a székelyek ökörsütése volt olyan speciális adónem, amely a székelyek száma és adómentessége mellett még az ország három részre szakadása idején is politikai és gazdasági jelentőséggel bírt. Politikai jelentőségét az adta, hogy a királyválasztás elve állandósulván, a székelyek katonáskodó tömegeinek voksa sem volt lényegtelen, hogy mely jelöltre esik, hiszen a székelyeknek nem tetsző királyjelölt esetleg olyan ellentámadással találhatta szembe magát ellenjelöltje részéről, amelyben a fegyveres fellépés egyik fő alapja a székely katonatömeg volt. Legalábbis ez a helyzet bontható ki II. Ulászló királlyá választásakor, amikor is a székelyek az okmányok szerint Ulászló öccsét, Albertet szerették volna magyar királlyá tenni. Amidőn ez nem sikerül, nemcsak Albert fegyveres fellépését támogatták a székelyek, de az új király részére fizetendő ökörsütést is csak fegyveres erőszakkal vehette meg rajtuk Báthori vajda.²⁷ Érthető a székelyek tiltakozása, hiszen az ököradózás egyúttal azt a jelentést is magában hordozta, hogy ezzel az állatszolgáltatással szimbolikusán elismerték az új király (akit ők nem akartak) felettük való hatalmának konstituálását.

A gazdasági jelentősége ennek az ököradónak abban rejlett, hogy az ökrök jó értékesítési lehetősége mellett a székely volt az egyetlen olyan nagyobb katonáskodó elem a XV–XVI. század fordulójára, amely a katonáskodás fejében adómentes maradt. Viszont adó alá fogásuk kikerülhetetlen perspektivaként rajzolódik elénk a török elleni harcban kellően megtépzott országban. Egyre inkább bizonyossággá érlelődik ez a cél, akkor amikor az 1500-as évekre a másik hasonló státusú nagyobb népcsoportot a jász-kunokat is sikerült adózásra fogni. A székelyek által lakott keleti határszél és Moldva török hűbérbe juttatása ugyan egy időre elodázza a székelyek rendszeres adóztatását, de a három részre szakadás után a keleti államrész hirtelen emelkedő kincstári kiadásai elkerülhetlenné teszik azt. Ha azt mondjuk, hogy Fráter György fegyveres kézzel ugyan, de adó alá fogja a székelyeket, immár azt a XVI. századi fejlődés elkerülhetetlen lépésének tartjuk. Ám mivel erre az adóztatásra, illetve az adózás folyamatossá tételére csak 1543 után került sor, ami egy évvel később van mint János Zsigmond királlyá választása a rákosi mezőn, akkor úgy tűnik, hogy a dolognak gazdasági jelentősége mellett politikai jelentősége is van, hiszen a székelyek ez időben nagyrészt Ferdinánd-pártiak.²⁸ Tehát az adózás elleni tiltakozás a székelyek részéről szimbolikus tartalmát tekintve, az új uralom

törvényességét is megkérdőjelezheti. Ez azonban csak sejtés, mivel erre nézve határozott adatunk nincs, csak az adóztatás elleni tiltakozásra.

Ami pedig az uralkodó javára rendszeres állattal való adóztatást illeti, már a bolgárok példája kapcsán kimutattuk, milyen régi szokás. Hogy az a korai középkor századaiban tovább élt, bizonyos adatok mutatják. Egyébként az akkori magyar pénzforgalmat ismerve, a bőrökkel való adózás mellett természetesnek tűnik, hogy állatot rendszeresen adtak az uralkodónak.²⁹ Az az utalás, miszerint minden megyében a kora Árpád-korban királyi ménesek voltak, azt a feltételezést is lehetővé teszi, hogy ebbe a ménesbe vitték az évi rendszeres lóadót vagy abból kerekedtek ki ezek a ménesek. Egyes adatok azt sejtetik, hogy különösen idegen alávetettekkel kapcsolatosan élt sokáig ez a szokás, illetve adózás. A múlt század nagy magyar etnográfusa Kállai Ferenc úgy tudta „Hogy pogány őseink is a fehér lovat becsben tarták, mutatja első Lajos király cselekvénye is, mely szerint *1356-ban*, a velenceiekkel kötött frigyben azt kívánta, hogy *évenként egy fehér lovat* küldjenek hódolat jeléül ajándékba a királynak.”³⁰ Főleg ebből az adatból érthető meg II. Rákóczi György és a moldvai Vaszilia vajda 1638–39-re datált szerződése is. A paktumban Vaszilia vajda azt igéri, ha valamikor ő vagy valamely családtagja avagy rokona „a havasali vajdaságra előmozdítatatik és azon vajdaságban behelyeztetthetik”, akkor az erdélyi fejedelemnek minden évben tízezer „ó-dutka pénzt” fizetnek, továbbá: „Ugyanazon pénz summának a megküldésekor pedig *két fő török lovat* is mindenféle fejedelmi öltözettel és *négy jó kantáros paripákat* küldök vagy küldenek.”³¹

Nem tudjuk, hogy esetlegesen nem kapcsolható e jelentésében a hatalmi szimbolikához, illetve az ehhez kötődő jogszokásokhoz a lovaknak már a pogány korszaktól kezdődően ismert, s a főrangúak temetkezéseinél végig az egész középkoron át játszott fontos szerepe. Azt már a régészeti kutatások igazolták, hogy a lovaknak a temetésekkor való leölését, tehát az ún. lovas temetést, elsősorban a keresztény vallás felvételével hagytuk el. Hermann Egyed megfogalmazása szerint: „Az egyház ezt a szokást kereszténnyé változtatta.”³² De a gyászba öltöztetett lovat változatlanul ott találjuk az elhunyt nemes férfiak temetésénél, miként a zászlót és fegyverzetet még a XVI–XVII. században is együtt viszik az elhunyt előtt a temetési menetben. Később az 1800-as évekre már egyre inkább elmarad ez az ősrégi elemeket őrző szokás a temetéseknel, de a zászló vitele a halott előtt napjainkig élő gyakorlat székely vidékeken, ahogy arról Néprajzi Lexikonunk is beszámol.

Viszont a lovas temetés speciális változata az, ami magyar királyi temetésben is feltűnik. A halottat szállító lovakat ugyanis odaajándékozták a székesfehérvári káptalannak, ahogy erről Károly Róbert temetése kapcsán tudósítanak. Ezt a szokást a francia királyi temetések másolatának tartja több kutató, de mint szokás fennmaradását Zsigmond temetése kapcsán is feltételezik.³³ Az a tény, hogy ezt a szokást még e századig őrizte a Károlyi család is, ahol a „halottas kocsiba fogott lovakat a családi sírboltot gondozó kaplonyi zárdának ajándékozták”. Hermann Egyed szerint ez egyértelműen a régi lovas temetés krisztianizált formája.³⁴ E tétel vitatása helyett elmondjuk, hogy a régi lovas temetés homályos emlékét őrizheti több késő középkori adat is, amelyek szerint jelentősebb mennyiségű lovat adnak a végrendelkezők haláluk esetére egyháznak. Így az általunk ismert legkorábbi adat 1540-ből való, amikor is Homonnai Drugeth Imre tesz végrendeletet. Ebben úgy rendelkezik, hogy holta után egyik ménesét adják el, s az árát a homonnai és ungvári ispotályba adják.³⁵ Ez a példa már nagyon szelídített változata

lehet csak a lovas temetés kései továbbélésének, ennek sokkal egyértelműbb Báthori István végrendelete. A lengyel királyként végrendelező Báthori ugyanis ezt írja: „Őszes kocsi lovaimat végrendeletem végrehajtói osszák fel a királyságban s a litván nagyfejedelemségben lévő kolduló szerzetek közt.”³⁶ A meglepő viszont, hogy hasonló szokás még száz évvel később is él erdélyi főrangúak körében. Bálint Zsigmond 1687. január 20-án végrendelezvén, hagyja: „A mikházi pátereknek adjanak két hordó bort is, annak felette a ménesből egy gyermeklovat is; a gyergyai barátoknak is egy gyermek lovat...”³⁷

Mindezeknek a szokásoknak – amelyeknek gyökerei a késő ősközösségi, illetve a pogány nomád világ hagyományaiiban leledzenek Említése azért látszik indokoltnak, mert azok kiirthatatlan szívóssággal, gyakran már érthetetlen jelentéstartalommal szinte századunkig fentmaradtak, sőt a korábbi időkben még az egyes ember tevékenységét motiváló szerepük sem zárható ki teljesen.

Jegyzetek

- 1 Maszudi arab író írja a kazárok főkirályáról: „amidőn a kazár földre szárazság jön, vagy azt valamely más csapás éri, ha egy másik országból háborút indítanak ellenök vagy őket bármely váratlan veszedelem éri, a nép s a főurak a király elé lépnek s így szólnak hozzá: ettől a khakantól s uralkodása idejétől jót nem várunk; baljóslatú embernek tartjuk őt s uralkodását; öld meg őt, vagy add át nekünk, hogy megöljük. Többször a király a khakant átadta (a nép dühének), kit aztán kivégeztek, néha pedig maga végeztette ki, másszor irgalmazva neki, az őt fenyegető vést tőle elhárította, minthogy nem szolgált reá saját bűnével.” *Pauler Gyula–Szilágyi Sándor: A magyar honfoglalás kútfői.* Bp. 1900. 259–260.
- 2 Frazer, J.G.: Az aranyág. Bp. 1965. 15., 56., 64., 97., 133., 140.
- 3 Róheim Géza. A kazár nagy fejedelem és a turul monda. *Ethnographia*, 1917. 58–59.
- 4 Györffy György: István király és műve. Bp. 1977. 16., 20., 24.; *Györffy György: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.* Bp. 1975. 119.
- 5 Pesty Frigyes: Őstörténeti szokások a magyaroknál és más nemzeteknél. Századok, 1876. 86–87.
- 6 Czeglédy Károly: A szakrális királyság a steppei népeknél (a kazároknál és a magyaroknál). *Magyar Nyelv*, 1974. 1. sz. 11–17.
Györffy György: 1975. 130.
- 7 Mályusz Elemér: A karizmatikus királyság. *Társadalomtudomány*, 1935. 155.; *Róheim Géza: 1917. 66.*
- 8 *Isztakhri és Ibn Haukal* a kazár főkirállyal kapcsolatosan a következőképpen adja ezt elő: „Amidőn az (ünnepélyes) beiktatást végrehajtani akarják, a khakant elővezetik s egy selyem zsinórral fojtogatni kezdik, amikor a fuladáshoz már közel van, megkérdezik tőle, hogy hány évig akar uralkodni, mire kinyilvánítja, hogy mennyit, ha e határidőn belül hal meg (nem bántják), de ha ezt túléli megölik.” In: *Pauler–Szilágyi: 1900. 237.* Ezt kicsit másképpen meséli *Ibn Fadhlán*: „A főkirály csak negyven évig uralkodhatik, amikor ezt az évet csak egy nappal is túlélte, a nép s a főurak által megöletik, mert azt mondják, hogy esze meggyengült s belátása megingott.” Uo. 219. és *Györffy György: 1975. 98.* Viszont ez utóbbi tudósítás kapcsán merülhet fel a kérdés, hogy vajon Szent István ellen a halála előtti évben állítólag megkísérelt merényletet nem a korábbi szakrális király-ölés motiválta-e? Lásd ehhez még *Róheim Géza: 1917. 64–65.*
- 9 *Isztakhri és Ibn Haukal* tudósítása. *Pauler–Szilágyi: 1900. 237.*
- 10 Cserei Mihály *Históriája* hasonlóra utal. Újabb Nemzeti Könyvtár. Első folyam. Bp. é.n. 144–145.
Róheim Géza: 1917. 64.
- 11 *Ferent I.: A kunok és püspökségük.* Bp. 1981. 91.
- 12 *Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* Bp. 1899. II. k. 204., 205.
- 13 *Albert Gábor: Királyok könyve.* Bp. 1980. 233., de különösen 226–227.
- 14 *Theotmar* salzburgi érseknek és suffragameusainak levele IX. János pápához 900 nyarán. *Pauler–*

- Szilágyi*: 1900. 326.; *Györffy György*: 1975. 20. A kutyára tett esküről még *Kandra Kabos*: Magyar Mythologia. Eger, 1897. 441.
- 14 Az ősi magyar hitvilág. Szerk. *Diószegi Vilmos*. Bp. 1978. 108–111., 118–121. A kutyák sírokba temetése is fellelhető. *Pauler–Szilágyi*: 1900. 744.
- 15 *Tárkány Szücs Ernő*: Magyar jogi népszokások. Bp. 1981. 198.
- 16 Az ősi magyar hitvilág. 109.; *László Gyula*: 50 kép a honfoglaló magyarokról. Bp. 1981. A vásárlásról l. *Györffy György*: 1975. 148., 167.
- 17 *Forgách Ferenc* magyar története. Közli *Májor* kiegészítette *Toldi Ferenc*. Monumenta Hungariae Historica. II. 16. Pécs, 1866. 151.
A proverbiumról *Bartoniek Emma*: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Bp. 1975. 299.
- 18 „Végül csütörtök a velünk hozott két hímet szőnyeget kiterjesztettük, a lóra (az ajándékul) küldött nyeret ráadtuk, őt (a királyt) egy fekete díszruhába öltöztettük.” *Pauler–Szilágyi*: 1900. 205.
- 19 A táltoslóról l. *Pauler–Szilágyi*: 1900. 165.
Külön a fehér lóról l. *Kandra Kabos*: 1897. 147–148., 157.
- 20 *Szilágyi Sándor*. II. Rákóczi György. Bp. 1891. In. Magyar történeti életrajzok. 20.
- 21 *Báthori István* 1575 júniusában ír a beszercei tanácsnak „Ami solymunk van küldjék udvarába, hogy a szultánhoz küldesse.” *Veress Endre*: Báthori István levelezése. I. k. Kolozsvár, 1944. 327.; „Kendi Sándor újabb követségéhez = Az Portára való dolgok. 1572. A., Az solymok közül kell császárnak tízet mutatni, avagy több ha lehet 12. Az fűvezérnek 4. Az kűj mi marad Daczo vigye császár fiának.” *Szalay László*. Erdély és a Porta. Pest, 1862. 39.; Az 1639-es adóbeküldéssel kapcsolatos feljegyzés a következőket mondja: „Ehhez császárnak tíz virágos kupák, egy mosdó medence, melyeket Kamuthi István bévitt; huszonnégy sólyom azokat most kell bévinni.” *Szilágyi Áron–Szilágyi Sándor*: Török magyarkori Állam-okmánytár. (a továbbiakban TMKÁO) III. k. Pest, 1870. 53.; Így írhatja azután *Bíró Vencel*, hogy az erdélyi fejedelem évente huszonnégy sólymot küldött a szultánnak. *Bíró Vencel*: Erdélyi követei a Portán. Cluj–Kolozsvár, 1921. 15., 18.
- 22 *Róheim Géza*: i. m. 80.
- 23 *Csopey László*: Adalékok Báthori István életéhez. Budapesti Szemle, 1888. 228. A magyar solymászatról és sólyom jelentőségéről l. *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 307.
- 24 „Az urak gazdag ajándékokat adtak neki (Báthori Zsigmondnak) lovakat, sátrakat, arany és ezüst edényeket... elhatározták, hogy minden nemes ... minden jobbágy után 1 frt. fizet... hogy senkise zsarolhassa ki jobbágyától, hanem tartozék maga befizetni...” *Szilágyi Sándor*: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. (a továbbiakban E.O.E.) II. k. 4.
- 25 Az ún. *ispánújtási adóról* l. *Fejér György*: Codex Diplomaticus. III./1. k. Buda, 1829. 362–364., ahol *Jula nádor* kiváltságlevelet ad a „quod Bisseni de Arpas” javára. *Tagányi Károly*: Felelet Dr. Erdélyi Lászlónak „Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései”-re. Történelmi Szemle, 1916. 303–304.; *Belitzky János*: Nyugat-magyarország védelmi rendszere és határvédelme a középkorban. In: A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. IV. évf. Bp. 1934. 72. *Bogát lakóinak kötelezettségéről* l. *Erdélyi László*: 1914. 454. 1. lj.
- 26 *Gesztli Ferenc* 1593. január 11-én keltezett végrendeletének vonatkozó passzusa a következő: „Hagiok az en kegmes Uramnak fejedelmeknek, ez erdel'orzagh feidelmeknek, egy 10 watt, ezüteoş fekewel, ezüstoş zabolaiawal, ezüst keötöfekewel, ezüst lánzcáwal, ezüst pazmannel, barson nyergewel, ezüst kengielewel, ezüstoş pallosawal, szep czapraghyawal, szép nyereghfeödeöjewel, ezüst bot-tal, wagi ezüstoş szekerszewel; Egy ezüstoş szep szablyawal, egy ezüst szep sarkanttjuwal, ehöz egy nagy aranyas szép ezüst kwpaat...” Míg a *Bocskai Istváné* „Kelt Havasalföldön Lukar falu melletti táborban. 1595. október 5.” és vonatkozó szakasza így hangzik: „Az melj Jowaywal penigh enge-met az en kegmeos Isteneom meg latogatoth, azokbol az Jokbol az én kegmes Uramnak iobbik lovamath ilyen eölteozettel: Az kék cziapa zerzamoth fekesteol, zeögy eleösteöl, farmetragosteöl, keöteöfekewel, egy Aranyos zabliawal, zep fek emleö lánzcawal eggyeöth, az zelesbik lo nyakara valo arany lánzcöth és egy keowes wereteöth, c'melletth az veres barsony ezeosteos aranyazath nyergeth es mereö ezeösth aranyos kengyelt, Jegh zebbik Czyfragoth, az veres bársony hiwelyeö Demeöczky pallosth, egy ezeösteös bototh zepeth, az nyeregh kapak keozeol az zebbiketh, az en Demeöczki zablyamath az arany boghlarut, egy mereö ezeöst aranyazath sarkanttywt az veréb

- orwth. Az kigyó keowet is eó feólsegenek hagyom, ky igen ritka es kedves, Torokgyk ellen es torok fayas ellen rolla innija igen haznos.
- Az en kegyelmeos azzoniomnak ew feolsegenek hagiok egy mereó Arany poharth." *Radvánszky Béla*: Magyar Családélet és háztartás a XVI–XVII. században. III. k. Bp. 1879. III. k. 145., 171.
- 27 Benkő Oláh Miklós és Bonfíni leírásából meríti az ökorádásra vonatkozó adatokat. Szerinte is király koronázáskor, király házasságkötésekor és trónörökös fiú születésekor fizetik, úgy, hogy: „*Fejenként a hatodik ökröt a királynak adják*”. *Benkő József*: Nemes székely nemzetnek képe. Kolozsvár. 1806. 49–50. Érdekes még, hogy a későbbi rendes adózásnál 1559-es végzés alapján az ökrök után vetik ki az adót. 75–76.
- Megemlékezik az ökorádóról Náprágy Demeter erdélyi püspök 1602-es emlékirata is. In.: E.O. E.V.k. 164.; *Balás Gábor*: A székelyek nyomában. Bp. 1984. 127. A korábbi trónörökös, II. Lajos születésekor és koronázásakor kirótt ökörsütés behajtása körüli problémákról l. *Szilágyi Sándor*: Erdélyország története tekintettel művelődésére. I. k., Pest, 1866. 175–176.
- Balás Gábor*: 1984. 131.
- 28 A Szapolyai János által behajtott ökorádóról l. *Szilágyi Sándor*: 1866. 251.; *Balás Gábor*: 1984. 136. A János Zsigmond uralma kezdetén felmerült ökörsütés körüli problémákról l. *Szilágyi Sándor*: 1866. I. k. 288. Azt szintén Szilágyitól tudjuk, hogy ebből a rendkívüli adóból az erdélyi vajdának 200 ökr járt. Uo. 1866. I. k. 193.
- 29 *Évi rendszeres adóként* elsősorban az ökorádás kötelezettsége bukkan fel. Így IV. Béla 1264-ben a Somogy megyei Iharos Berény lakói számára különböző kiváltságokat adván mondja: „A király istállójába nem adnak ökröt.” *Pesty Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék. I. k. Bp. 1880. 214. Szintén a kiváltságok kapcsán értesülünk arról, hogy Győrvár szőlőműves lakóinak ezentúl nem kell adniuk ökröt „nec. bovem”. *Erdélyi László*. Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Történelmi Szemle, 1914. 561. 1. l.j.; Eckhart csak egyetlen adatot hoz a királyi adóként kezelt ökorádó meglétére az Árpád-korban. Adatok hiányában is évi rendes adónak tartja, ami a rendi elemek erősödésével szűnik meg, királyi kiváltságosok révén. Ide sorolja a *székelység ökorádóját* is, holott azt, ahogy ő említi: „új király trónralépésekor és királyfiak születésekor fizette.” *Eckhart Ferenc*: A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig. Arad. 1908. 12–13.
- 30 Az ősi magyar hitvilág. 1978. III.; Hasonló szimbolikus igényről tudósít Zsigmondnak a Velencei Köztársasággal való viszályáról. Zsigmond fehér lovat vagy aranyszövetet igényel a magyar felsőség elismeréseként. *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp. 1984. 35.
- 31 TMKÁO. III. k. 34–36.; *Bíró Vencel* egyébként úgy tudja, hogy a román vajdák (moldvai és havasföldi) a *fejedelemnek évenként értékes loajándékot küldöttek*.” *Bíró Vencel*: Erdély és a Porta. Századok, 1923. I. k. 80.
- 32 *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. In: *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae*. I. k. München, 1973. 95.; *Pauler–Szilágyi*: 1900. 744.
- 33 *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története. I–III. k. Nagyvárad, 1893. Szintén a szokás krisztianizált formája továbbéléséről ír *Solymosi László*: A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. Történelmi Szemle, 1976. 1–2. sz. 135. Már korábban erre az álláspontra helyezkedett László Gyula is, aki hasonló szokást más keleti lovas nomád népeknél is lát. *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 456.
- 34 *Hermann Egyed*: 1973. 95.
- 35 „...az egyik menesemet az olah kaczolakat agy atok el mind pinzen es az zegeneknek ozzatok el az arat az homonnai espitalba az onguariba masuua es...” *Radvánszky Béla*: 1879. III. k. 88.
- 36 *Csopey László*: 1889. 245.
- 37 *Radvánszky Béla*: 1879. III. k. 340.